

УДК 811. 11. 112

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2022-203-8>

СТИЛІСТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ПРЯМОЇ ТА НЕПРЯМОЇ МОВИ У ХУДОЖНІХ ТЕКСТАХ

STYLISTIC POSSIBILITIES OF DIRECT AND INDIRECT SPEECH IN ARTISTIC TEXTS

Токарєва Т.С.,

orcid.org/0000-0001-6898-821X

кандидат педагогічних наук, доцент,

доцент кафедри германських мов, зарубіжної літератури

та методик їхнього навчання

Центральноукраїнського державного університету

імені Володимира Винниченка

У статті розглядаються стилістичні можливості таких способів вираження у текстах художнього стилю, як пряма та непряма мова. Оскільки текст будь-якого функціонального стилю, а особливо стилю белетристики, за своєю суттю є власне мовленням, то він повинен ґрунтуватися на конкретних як змістових, так і мовно-композиційних засадах. Мета статті полягає у розгляді та узагальненні стилістичних можливостей прямої та непрямої мови у німецькомовних текстах художньої літератури. Стаття узагальнює науковий матеріал із досліджуваної теми, зважаючи на антропоцентричність художнього тексту, яка полягає у взаємодії автора через систему дійових осіб із читачем. З огляду на те, що мовлення реалізується у різних видах, на особливу увагу заслуговує розгляд прямої та непрямої мови як стилістично маркованих структур. Ураховуючи особливості створення літературно-художнього портрету персонажу, значна роль тут належить мовленню дійових осіб твору, яке може передаватися, зокрема, прямою та непрямою мовою.

Установлено, що широке використання прямої мови у текстах художнього стилю зумовлює свого роду драматичний спосіб зображення, мова слугує для характеристики дійових осіб, їхніх індивідуальних особливостей, емоційного стану, поглядів на життя, інтересів та ін. Із метою наочної ілюстрації основних теоретичних положень у статті наведено відповідні приклади з творів німецьких письменників, які є визнаними майстрами слова. Акцентовано мовне оформлення прямої мови, зокрема дієсловами мовлення та висловлювання думки (*verbum dicendi*), можливим варіаціям у цьому відношенні, оскільки дієслова різного семантичного змісту можуть брати на себе функцію ввідних дієслів відповідно до ситуації мовлення.

Значну увагу приділено також розгляду особливостей стилістичного функціонування непрямої мови як особливому способу зображення чужого мовлення, як форми фабульного розвитку художнього твору. Зокрема, зазначено, що структури непрямої мови можуть використовуватися автором для передачі точки зору як однієї особи, так і групи осіб для узагальненого зображення розмови декількох людей. Указано, що порівняно з прямою мовою непряма мова є менш експресивною, оскільки вона не несе безпосередньої характеристики персонажів чи подій. Основною функцією прямої мови в художньому творі визначено створення мовленнєвого портрета персонажа, непряма ж мова, своєю чергою, слугує в авторському мовленні засобом розвитку сюжету та надає у розпорядження додатковий лінгвістичний матеріал для дослідження як мовленнєвого портрета дійових осіб, так і загального експресивного плану художнього твору.

Ключові слова: текст, пряма мова, непряма мова, художній твір, стилістична функція.

The article considers the stylistic possibilities of such ways of expression in texts of artistic style as direct and indirect speech. Since the text of any functional style, and especially the style of fiction, in its essence is speech itself, it should be based on specific both substantive and language-compositional principles. The purpose of the article is to consider and generalize the stylistic possibilities of direct and indirect speech in German-language literary texts. The article summarizes the scientific material on the researched topic, taking into account the anthropocentricity of the literary text, which consists in the interaction of the author through the system of actors with the reader. Taking into account the peculiarities of creating a literary and artistic portrait of a character, a significant role here belongs to the speech of the protagonists of the work, which can be transmitted, in particular, in direct and indirect speech.

It was found that the wide use of direct speech in the texts of the artistic style determines a kind of dramatic way of depiction, the language serves to characterize the actors, their individual characteristics, emotional state, views on life, interests, etc. In order to visually illustrate the main theoretical provisions, the article provides relevant examples from the works of German writers who are recognized masters of the world. The language structure of direct speech, in particular, verbs of speech and expression of thought (*verbum dicendi*), is emphasized, as well as possible variations in this regard, since verbs of different semantic content can assume the function of introductory verbs according to the speech situation.

Considerable attention is also paid to consideration of the peculiarities of the stylistic functioning of indirect speech as a special way of depicting someone else's speech, as a form of fictional development of an artistic work. In particular, it is stated that the structures of indirect speech can be used by the author to convey the point of view of both one person and a group of persons, for a generalized image of the conversation of several people. It is pointed out that, compared to direct speech, indirect speech is less expressive, since it does not carry a direct description of characters or events. The main function of direct speech in a literary text is the creation of a speech portrait of a character, while indirect speech, in turn, serves in the author's speech as a means of developing the plot and provides additional linguistic material for the study of both the speech portrait of the actors and the general expressive plan of the literary text.

Key words: text, direct speech, indirect speech, artistic work, stylistic function.

Постановка проблеми. Питання впорядкування мовлення у художньому творі належать до проблематичного вузла, у якому різним чином переплітаються власне мовознавство та лінгвістика тексту. Іншими словами, ці проблемні питання знаходяться у площині стику стилістики та лінгвістики тексту. Явища, які розглядаються у цій сфері, несуть на собі такі ознаки, які характеризують не окремі випадки вживання, а типи мовлення та види текстів загалом. Текст за своєю суттю є власне мовленням, а отже, мовленнєвим комплексом, який базується на певних змістових та мовно-композиційних засадах. Саме ці засади мають бути диференційованими з погляду функціональної стилістики, щоб задовольнити потреби спілкування [1, с. 147]. Вибір типу мовлення залежить від стилю, від мети та змісту повідомлення та від низки інших чинників, які можуть бути пояснені лише у чіткому взаємозв'язку з конкретними фактами та ситуацією [2, с. 383].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, які стосуються особливостей стилістичних функцій різних форм вираження мовлення автора та дійових осіб у творах жанру белетристики, потрапляли у поле зору дослідників та науковців у галузі мовознавства, стилістики та лінгвістики тексту. Зокрема, Е. Різель у своїх працях зверталася до проблеми впорядкування прямої та непрямої мови як у художніх текстах, так і у текстах наукового, офіційно-ділового та публіцистичного стилів. А.І. Домашнев у співавторстві з І.П. Шишкіною та Є.О. Гончаровою розглядали особливості створення образів дійових осіб у художньому творі, способи передачі мовлення персонажів, особливості стилістичного функціонування цих способів. В. Фляйшер, Г. Міхель, Д. Фаульзайт та Г. Кюн також не залишили поза увагою певні аспекти даної проблеми. Але функціонування тексту художньої літератури як одного зі способів відображення думок, почуттів та висловлювань дійових осіб висуває необхідність більш ґрунтовного дослідження саме способів вираження як мовлення автора, так і мовлення дійових осіб у плані їх стилістичного оформлення. Беручи до уваги той факт, що дана проблематика є досить складною та недостатньо визначеною, можна стверджувати про елементи актуальності даної статті.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд та узагальнення стилістичних можливостей прямої та непрямої мови у німецькомовних текстах художньої літератури.

Виклад основного матеріалу. Однією з основних особливостей художнього тексту як одиниці естетичної комунікації є його абсолютний антропоцентричний характер. Антропоцентричність художнього тексту визначається взаємодією автора художнього твору через систему дійових осіб із читачем, орієнтацію на узагальнений образ якого має кожен літературний твір.

Відносини між автором та дійовими особами можуть розвиватися у структурі художнього тексту по-різному. У сучасній художній прозі такий розвиток можна представити узагальнено у

вигляді двох прямо протилежних тенденцій: 1) переважання об'єктивного «авторського» голосу та голосів героїв, перетворених автором; 2) імітація «справжньої» дії персонажу [3, с. 95].

У першому випадку лінгвостилістична картина художнього твору складається на основі будови авторського мовлення, і подібний спосіб ведення розповіді можна визначити як аукторіальний. У другому випадку переважає розмовне ситуативне мовлення персонажів, що вказує на суб'єктивований, чи персоніфікований, тип розповіді. Обидва способи розповіді мають специфічні риси показу дійових осіб художнього твору. Для першого характерним є пряме зображення дійових осіб у авторському мовленні, коли автор сам описує зовнішність, учинки, взаємовідносини героїв. За другого способу виникає опосередковане зображення дійових осіб, яке розвивається передусім у системі способів передачі мовлення персонажів, але мають елементи вираження і в авторському мовленні [3, с. 95].

Як зазначають дослідники у галузі стилістики, мовлення реалізується у його різних видах, які мають різні функції у нехудожній та художній прозі. Якщо для нехудожньої прози та відповідних їй функціональних стилів є типовим інформативно-документальний характер мовлення, то впорядкування мовлення у художній прозі визначається не лише інформуванням, повідомленням, а й естетичною функцією, яка йде далі комунікативної функції. Для цього в розпорядженні автора літературного твору є вибір типів мовлення [1, с. 147–148].

Слід звернути увагу на те, що в нехудожніх текстах мовлення за своєю суттю є стилістично нейтральним, абстрагованим від особи, об'єктивність викладу є його семантичною основою. Змістова компресія, яку втілює цей тип мовлення, пов'язана з певними особливостями його синтаксичної структури – із тенденцією до максимального освітлення речення завдяки чіткому розподілу та розгортанню відповідно до принципу лінійної конструкції речення, пов'язана із цим тенденція до утворення блоків іменників, намагання збільшити обсяг простого речення [1, с. 148]. Саме такі ознаки має нехудожнє мовлення, оскільки воно знаходить своє вираження в офіційних документах, у наукових працях, у великих за обсягом рефератах та повідомленнях преси.

Оформлення мовлення літературних текстів є іншим. Перш за все тут розмежовуються такі типи мовлення, як авторське мовлення (*die Autorrede*) та мовлення персонажів (*die Figurenrede*). У авторському мовленні мовець поряд із повідомленням певного змісту звертає також значну увагу на вплив сказаного на читача: він оформлює мовлення так, що читач слідує за автором, сказане захоплює читача, тримає його у напрузі, унаслідок чого у читача виникають різні відчуття. Авторське мовлення містить у собі як об'єктивні спостереження автора, так і оцінку причин, суб'єктивне зображення ставлення, звідси, воно може бути одночасно як об'єктивним, так і суб'єктивним, чинити емоційний вплив. Влучним прикладом ілюстрації авторського мовлення може слугувати невеличкий уривок із роману Б. Келлермана «*Der 9. November*»: «*Klara suchte Wolle, um damit ein Paar kleine Pulswärmer zu stricken. [...] Häufig hielt sie sich in der Straße auf, wo Frau Sterne-Dönhoff wohnte ... Die Damen Sterne-Dönhoff gingen immer in Schwarz. Sie trugen dicht anliegende Wollkleider, flache, schmucklose Hüte, spitze Schuhe. Die Mutter ging immer in der Mitte. Sie sprachen wenig und sie lachten nie*» [1, с. 149–150].

Мова персонажів на відміну від мови автора має доволі сильний суб'єктивний відтінок. Загалом вона є сукупністю висловлювань діючих у тексті осіб. Через її суб'єктивний характер вона може мати різне забарвлення: дійові особи висловлюють свої думки, почуття, роздуми, при цьому вони висловлюють певні оціночні судження, своє ставлення до чого-небудь, сприймають щось, апелюють до чогось. Можна стверджувати, що цей тип мовлення має доволі розгалужену шкалу емоційних забарвлень. Тому В. Фляйшер та Г. Міхель визначають стилістичний ефект мови дійових осіб як фактор динаміки [4, с. 215]. Це можна проілюструвати таким прикладом мови персонажів:

Otto schlug den Kragen des Mantels hoch und fluchte.

‚Furchtbar, entsetzlich!‘

‚Wie beliebt?‘

‚Einfach entsetzlich.‘

‚Sie meinen, Otto?‘

‚Dieses Geschwätz! Diese Teegesellschaft! – Ich gehe übrigens links, Heinz. Ich muss zum Kaiserhof.‘ (Б. Келлерманн. Der 9. November) [1, с. 150].

Але беззаперечним фактом є те, що мовлення автора та персонажів часто змінюються, при цьому вони залишаються єдиним цілим, є неподільними у певному місці тексту, що дуже чітко відчувається, наприклад: *«Da sprang sie auf, lief hinaus, fuhr mit der Straßenbahn den weiten Weg zur Stadt zurück, schon wieder war Nebel, sie fror. ‚Gestern bin ich‘, schreibt sie der Schwester, ‚abends durch die Altstadt nach Hause gegangen. War plötzlich rasend abgespannt, landete in einer feuchten Spelunke, die Damen und Herren glotzten mich an‘»* (Cr. Wolf, Nachdenken über Christa T.) [1, с. 150].

Значна роль у створенні літературно-художнього портрету персонажу належить мовленню самих персонажів, яке передається у художньому тексті способами прямої, непрямой, власне-непрямой мови та їх змішаними формами. Оскільки і пряма, і непряма мова з граматичного погляду є синтаксичними структурами, то, на думку Л.І. Мацько, «стилістичні можливості синтаксичних структур виявляються у їх протиставленні за одним типом ознак» [5, с. 59]. Тож основна увага даної статті буде зосереджена на стилістичних можливостях саме прямої та непрямой мови. Далі типи мовлення розрізняють за видом передачі мовлення, чим зумовлюються вже добре відомі форми мовлення: пряма мова як безпосередня передача та непряма мова як передача чужих висловлювань [1, с. 151].

Під прямою мовою в художньому творі розуміють передачу письмових або усних слів одного з персонажів у їх буквальному вигляді зі збереженням усіх мовних особливостей його мовлення, а також емоційних відтінків висловлювання. Специфіка стилістичного функціонування прямої мови виникає і розвивається, таким чином, на основі близькості та живого розмовного мовлення і вираженої персональності висловлювання [3, с. 98]. Широке використання структур прямої мови у художньому літературному творі зумовлює так званий сценічний чи драматичний спосіб зображення, за якого художня ситуація дається у її безпосередньому становленні та розвитку на очах у читача. У текстах художньої літератури пряма мова утворює основу або конструктивне ядро мови персонажів. Таким чином, вона слугує для характеристики окремих дійових осіб. Це досягається завдяки передачі безпосередніх розмов, у яких беруть участь відповідні особи. Особа (персонаж) може характеризуватися індивідуально та типізовано (як представник певної соціальної групи, місцевості, покоління і т. ін.). Із цією метою вона демонструє відповідно до задуму автора такі особливості у мовленні персонажу (у вимові, у побудові речень та лексиці), які повинні відповідати її ролі у тексті. Окрім того, мова персонажу містить ще й спеціальні стилістичні ознаки (грубі вислови, жаргонізми, професіоналізми та ін.). За Д. Фаульзайтом та Г. Кюном пряма мова є засобом для характеристики дійової особи, як мова персонажу вона передає безпосередньо думки та судження особи, розкриває її характер, її погляди на життя, її інтереси та ін. [6]. Таким чином, пряма мова слугує для більш живого впорядкування літературного тексту [4, с. 238]. Наприклад: *«‚Sie dürfen nicht weggehen, Sie sind verhaftet‘*

‚Es sieht so aus‘ sagte K. ‚Und warum denn?‘ fragte er dann.

‚Wir sind nicht dazu bestellt, Ihnen das zu sagen. Gehen sie in Ihr Zimmer und warten Sie. Das Verfahren ist nun einmal eingeleitet, und Sie werden alles zur richtigen Zeit erfahren. Ich gehe über meinen Auftrag hinaus, wenn ich Ihnen so freundschaftlich zureden... ‘» (Fr. Kafka, Der Prozess) [7].

Серед майстрів німецької прози, які охоче використовують структури прямої мови як стилістичні елементи, що несуть на собі динаміку сюжету, слід назвати Теодора Фонтане. У літературознавстві його романи називають «романи у діалозі» (*Gesprächsromane*), оскільки у них автор не

описує, а показує події у їх становленні та розвитку через суб'єктивний світ персонажів. Письменник неначе відходить на задній план, надаючи можливість героям самим розповідати про те, що відбувається, викривати суть подій. У романі «*Effi Briest*» основні моменти життя героїні, еволюція її душевного світу, конфлікт із чоловіком та суспільством показані через пряму мову героїв. Основна думка роману – роздуми самого письменника про несправедливості жіночої долі у буржуазному суспільстві – також висловлена у вигляді прямої мови: у діалозі між чоловіком та дружиною. Для прикладу наведемо останню розмову батьків Еффі, яка відбулася вже після її смерті. Мадам Бріст задає чоловікові питання: «*Ob wir nicht doch vielleicht schuld sind?*» – і далі: «*Unsinn, Luise. Wie meinst du das?*» – «*Ob wir sie nicht anders in Zucht hätten nehmen müssen. Gerade wir Und dann, Briest, so leid es mir tut ... deine beständigen Zweideutigkeiten ... und zuletzt, womit ich mich selbst anklage, denn ich will nicht schuldlos ausgehn in dieser Sache, ob sie nicht doch vielleicht zu jung war? ... und Briest sagte ruhig: «Ach, Luise, lass ... das ist ein zu weites Feld»* [3, с. 99].

Важливу роль у використанні прямої мови відіграє так зване мовне оформлення, а саме ті слова, якими вводиться, завершується та переривається чуже висловлювання. Особлива увага надається дієсловам мовлення та висловлювання думки (*verbum dicendi*). У сучасній німецькій мові виникає все більше варіативних можливостей оформлення прямої мови. Поряд із дієсловами мовлення, які мають цілком загальне значення (*sagen, sprechen, reden*), уживаються дієслова споріднених тематичних рядів: дієслова відповіді та запитання (*antworten, erwidern* та ін., *fragen, forschen* та ін.), дієслова, які вказують на початок або завершення мовлення (*anheben, abbrechen* та ін.), дієслова, які характеризують вид мовлення (*flüstern, schreien, stottern* та ін.).

Дієслова різного семантичного змісту перетворюються на дієслова мовлення та висловлювання думки. Наприклад, дієслово *entgegenen* означало раніше *begegnen, entgegenkommen, entgegentreten*, тобто позначало рух. Як засіб оформлення прямої мови воно може вживатися лише з доповненням дієслова мовлення, наприклад: «*Was willst du?*» *also sprechend, entgegnete er*. Схожа ситуація спостерігається і відносно таких дієслів руху, як *einwerfen, einheben, beginnen, fortfahren* та ін. За походженням ці дієслова не мали нічого спільного з дієсловами *meinen* та *sagen*, лише поступово вони набували значень, близьких до *meinen* та *sagen* [2, с. 383–384].

Для введення прямої мови можна використовувати дієслова, які точно передаватимуть читачеві зміст подальшого висловлювання, певним чином налаштовують його на сприймання мови персонажа. Це можуть бути такі групи дієслів: 1) група дієслова *sagen*: *antworten, wiederholen, erwähnen, auffordern, mitteilen, feststellen*; 2) група дієслова *mitteilen*: *feststellen, behaupten, berichten, erzählen, bekanntgeben, rufen, schreien, krächzen, flüstern*; 3) група дієслова *fragen*: *sich erkundigen, erfragen, nachfragen*; 4) група дієслова *auffordern*: *bitten, befehlen, vorschlagen, raten, empfehlen*; 5) група дієслова *behaupten*: *versichern, erklären, erläutern, widersprechen, schwören*; 6) група дієслова *flüstern*: *lispeln, stottern, stammeln, brummeln* [8, с. 304].

Особливий стилістичний ефект виникає, якщо автор використовує не нейтральні *verba dicendi*, а дієслова, які вже містять у своїй семантиці експресивний компонент, наприклад: звуконаслідувальні дієслова (*zischen, lispeln, brummen* та ін.); слова з емотивною семантикою (*ängstlich sagen, zögernd antworten, sich verwirt ausdrücken* та ін.). Авторські слова, які вводять пряму мову, підсилюють експресивність мовлення героїв, яке звучить, також за рахунок характеристики особливої манери мовлення персонажа. Т. Манн створює мовленнєві портрети персонажів із характерною для його описів легкою іронічною інтонацією. Наприклад: «*Herr Permaneder – machte die Bekanntschaft der Damen Buddenbrock aus der Breiten Straße, die in forchtbar komisch fanden – sie sagen forchtbar*» (Th. Mann. «*Buddenbrooks*») [3, с. 100].

Стилістична картина художнього твору, а також стилістичний потенціал прямої мови багато в чому залежать від того, у якому кількісному та структурному відношенні знаходяться авторське мовлення і пряма мова персонажів. Тут слід назвати такі закономірності: 1) пряма мова дійових осіб структурно «опрацьовується» письменником та підпорядковується інтелектуальному мовленню автора; 2) авторське мовлення та пряма мова дійових осіб структурно зна-

чною мірою відрізняються одна від одної: епічна позиція автора підкреслюється емоційно нейтральним, граматично «правильним» синтаксисом із доволі значним лексичним обсягом окремих синтаксичних одиниць; пряма мова дійових осіб є індивідуальною, у ній стилістично диференційовано виражений не лише соціальний, а й індивідуальний характер персонажа; 3) тенденція до підсилення драматизації розповіді у авторському мовленні потрапляє під вплив живого розмовного мовлення, авторське мовлення вбирає у себе основні особливості його експресивно-синтаксичної побудови [3, с. 101–102].

Із метою надання висловлюванню більшого драматизму спостерігається тенденція до опускання дієслова висловлювання, що сприяє створенню ефекту динаміки мовлення: *Drauf jetzt Jeronimo: «Halt! Ihr Unmenschlichen!»* (Н. Kleist. «*Das Erdbeben in Chili*») *Heydrich, metallene Stimme, hier ohne Nachdruck: «Fesseln!»* (Н. Mann. «*Lidice*»).

Для драматизації прямої мови слугує й інший спосіб, який існує вже досить давно та дуже часто має місце і в сучасній літературі: опускання будь-яких дієслів, які супроводжують пряму мову, а саме у діалогічній формі: *Nicht lange, und Leute aus der Stadt entdeckten mein Häuschen zwischen den Wäldern im Wiesental. Mein Arbeitversteck wurde ausgekundschaftet. Es kamen Reporter von Zeitungen:*

«*Sie leben hier?*»

«*Ja, ich lebe hier.*»

«*Weshalb leben Sie hier?*»

«*Weil Sie nicht hier leben.*»

«*Er ist ein grober Mensch*», *erzählen die Reporter in der Stadt, weil ich ihnen ein einem Wortspiel die Wahrheit gesagt hatte* (Е. Strittmatter. «*Pony Pedro*») [2, с. 386]. Вищеназвана форма діалогу не є типовою для епічно-спокійного типу повідомлення. Такою формою діалогу послуговуються у першу чергу автори текстів живого розмовного стилю. В усних розповідях мовлення чужої особи часто передається з використанням міміки та жестів. Важливо наголосити у цьому відношенні, що найвищий ступінь автентичності має пряма мова персонажів у діалогах та монологів у тому вигляді, у якому їх можна зустріти у драмах, оповіданнях, романах та інших текстах. Мовлення персонажів може реалізуватися як у внутрішньому монолозі (передача думок у дослівному мовленні), так і у непрямій мові. Загалом, вибираючи той чи інший вид передачі мовлення, автор створює для читача чи слухача враження його залучення до подій чи відсторонення від подій тексту [9, с. 83].

Спеціальними ознаками, які часто виступають у прямій мові, є тире, три крапки, знак оклику, знак питання. В окличному реченні особливим чином акцентується емоційний складник особи, яка говорить, у мовленні персонажів чи авторському мовленні, які мають різноманітні способи синтаксичного оформлення [10, с. 139]. Наприклад: «*Als Thomas nach Kossin kam, um angelernt zu werden, hatte er viel Enttäuschung erlebt. Andere Arbeit ... Schlechte Wohnung bei ekligen Leuten. Alleinsein ... Mithelfen in Kossin! Aufbauen! Darunter hatte er sich in der Schule was anderes vorgestellt ... Er war auf Robert Lohse gestoßen. Der war ihm dann eine Zeitlang alles zusammen: Bruder und Kumpel und Genosse. Wenn er an Robert zurückdachte, brauchte er nicht zu suchen, was Robert für ihn war. Ja, Genosse, ja, Freund*» (А. Seghers, *Das Vertrauen*.) [11]. У цьому описі мовлення автора переплітається з пережитим мовленням дійової особи, маркерами переходу одного виду мовлення в інший є вищеназвані ознаки.

Непряма мова як особливий спосіб зображення чужого мовлення використовується тоді, коли важливою є не мовна форма чужого висловлювання, а його зміст, інформація, яка у ньому міститься. За лексико-синтаксичною організацією непряма мова являє собою єдине ціле з авторським контекстом та пов'язана з ним за правилами побудови складнопідрядного речення. Непряма мова є формою співіснування авторського мовлення та мовлення персонажів у рамках певних граматикалізованих структур. Автор-оповідач використовує частини висловлювання або ціле висловлювання персонажа для збагачення контексту додатковим модальним

змістом; із появою непрямой мови відбувається зсув авторської розповіді у бік двопланового зображення зі стилістично маркованим суб'єктивним планом персонажів. У зв'язку із цим стилістичні завдання лише опосередковано пов'язані з характеристикою самого персонажа засобами його мовлення; це скоріше нова порівняно з авторським мовленням форма фабульного розвитку художнього твору. Так, у наступному уривку тексту з роману Й.В. Гете «*Die Leiden des jungen Werthers*» уривки розмови Лотти зі старим пастором, які передаються непрямой мовою, слугують узагальненою формою візуального показу героїні, що стверджується головним авторським реченням: «*Du hättest sie sehen sollen*» і перерахуванням тем розмови, а не їх розкриттям: «*Du hättest sie sehen sollen, wie sie den Alten beschäftigte, wie sie ihre Stimme erhob, um seinen halb tauben Ohren vernehmlich zu werden, wie sie ihm von jungen robusten Leuten erzählte, die unvermutet gestorben wären, von der Vortrefflichkeit des Karlsbades und wie sie seinen Entschluss lobte, künftigen Sommer hinzugehen, wies sie fand, dass er besser aussähe, viel munterer sei als das letzte Mal, da sie ihn gesehen*» [3, с. 104–105].

Слід також зауважити, що структури вільної непрямой мови використовуються для передачі точки зору групи персонажів, узагальненого зображення розмови декількох людей, чуток, які відіграють певну роль у розвитку фабули художнього твору. При цьому непряма мова може мати іронічне або гумористичне звучання: «*Sie dachte an schlimmes Weibergeschwätz: einem zu spät getauften Kinde sei es auf dem Schenkel ein Mausefell gewachsen. Es hatte schon begonnen, ein Tier zu werden. Einen anderen Spättäufeling habe der Teufel mit einem Pferdefuß bebürdet. Ei dritter Taufsäumling sei gar lebenslang ein Bettnässer geblieben. Das heilige Wasser, das ihn zu spät erreicht habe, sei fort und fort als unreines Hexenwasser von ihm gewichen*» (Е. Strittmatter. «*Der Wundertäter*»). Непряма мова може використовуватися у художньому творі і для передачі змісту важливих для фабули листів, документів, тобто у цьому разі вона передає не усне, а писемне мовлення. Наприклад: «*Unterwegs sah er erst, dass der Brief von seiner Mutter adressiert war. Das war ungewöhnlich ... Seit ihrer letzten Karte, sagte sie, sei es mit seinem Vater noch viel schlimmer geworden. Warum Diederich nicht gekommen sei*» (Н. Mann. «*Der Untertan*») [3, с. 106].

Порівняно з прямою мовою непряма мова є менш експресивною, оскільки вона не є безпосередньою характеристикою особи чи події. Але часто вона підкреслює дещо дистанційовану позицію особи, яка щось повідомляє, її намір залишатися об'єктивною чи нейтральною, що може бути використано зі стилістичного погляду [1, с. 152–153].

Дослідники у галузі стилістики вказують на такі важливі факти: стосовно непрямой мови відмінності між нехудожньою та художньою прозою є менш помітними, як відносно прямої мови. Тому її частка у плані характеристики дійових осіб у літературних текстах є досить незначною. У деяких позиціях тексту непряма мова співпадає з авторським мовленням. Вона слугує для таких описів, які, на думку Е. Різель та Е. Шендельс, повинні мати менш емоційне, предметне забарвлення [12, с. 283]. Тієї ж думки дотримуються і Д. Фаульзайт та Г. Кюн, наголошуючи, що сферою вживання непрямой мови виступають переважно тексти, які містять предметні повідомлення [6, с. 238]. Але письменник удало вміє комбінувати непряму мову з прямою, унаслідок чого у літературних текстах виникає зміна обох форм висловлювання. Ця зміна часто стає дуже важливим елементом впорядкування тексту: «*Thomas war entschlossen, sich von der Sekretärin nicht abweichen zu lassen. Er bemerkte ihr Zögern, als er seinen Namen nannte. Er wusste, Herbert war in seinem Zimmer. ‚Es geht jetzt wirklich nicht‘. Thomas setzte sich, bereit zu warten. ‚Ich weiß nicht, ob es Sinn hat‘, sagte die Sekretärin und schrieb weiter, beunruhigt durch das selbstsichere Auftreten von Thomas. Der Entschluß, Herbert aufzusuchen, war seiner Ungeduld entsprungen*» (Heiduczek, Abschied von den Engeln) [11].

Е. Різель зауважує, що непряма мова дуже рідко використовується у побутовому діалозі, трохи частіше у монологічному побутовому мовленні, у повідомленнях. Стиль художньої літератури використовує непряму мову паралельно з прямою мовою, переважно там, де має бути

акцентована не мовна форма чужого мовлення, а його зміст. Багато емоційних ефектів набувають обрисів у непрямій мові. Автор таким чином висловлює певні оціночні судження: дещо із чужого мовлення опускається, дещо, навпаки, додається, доповнюється. Те, що зафіксовано у прямій мові, не переноситься механічно у непряму мову: «*Mein Herr*», *sagte er und sah fest in die Augen*, «*Ihr Benehmen ist unqualifizierbar*». *Der andere erwiderte: «Wennschon»* (Н. Mann. «*Der Untertan*»). Під час перетворення у непряму мову зміст та форма даної цитати мають бути змінені на кшталт: *Er sah ihm fest in die Augen und sagte, dass sein Benehmen unqualifizierbar sei* [2, с. 386]. Непряма мова не містить, як правило, лексики територіальних діалектів, арготизмів чи жаргонізмів та не допускає граматичних неточностей.

Висновки. Отже, основна функція прямої мови у художньому творі – індивідуалізований та одночасно типізований показ дійових осіб засобами їхнього власного мовлення, тобто створення характеристики, або мовленнєвого портрета, персонажа. Слугаючи одним з основних засобів у створенні літературно-художніх портретів, пряма мова бере участь у розвитку ідейно-тематичного та фабульного змісту.

Непряма мова, своєю чергою, є найбільш граматикалізованим засобом передачі мовлення дійових осіб, який слугує в авторському мовленні засобом розвитку сюжету із внесенням додаткового модального змісту, зумовленого включенням стилістично немаркованого чи слабко маркованого мовленнєвого плану дійових осіб. Форми непрямой мови можуть слугувати поряд із прямою мовою для передачі діалогу чи монологічного висловлювання. Непряма мова дає додатковий лінгвостилістичний матеріал для дослідження мовленнєвого портрету персонажів та загальної експресивної інтонації художнього твору.

Подальші наукові розвідки у цьому напрямі можуть стосуватися розгляду способів стилістичної організації внутрішнього мовлення персонажів у художньому тексті та аналізу лексико-морфологічних засобів, які сприяють створенню мовного портрета персонажа.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Глушак Т.С. Функциональная стилистика немецкого языка : учебное пособие. Минск : Выш. школа, 1981. 173 с.
2. Riesel E. *Stilistik der deutschen Sprache*. Moskau: Verlag für fremdsprachige Literatur. 1959. 467 s.
3. Інтерпретація художнього тексту: німецька мова: навчальний посібник / А.І. Домашнев та ін.; 2-ге вид., 1989. 208 с.
4. Fleischer W., Michel G., Starke G. *Stilistik der deutschen Gegenwartssprache*. 2. A. Frankfurt / Main: Peter Lang. 1996. 341 s.
5. Мацько Л.І., Сидоренко О. М., Мацько О.М. *Стилiстика української мови : підручник / за ред. Л.І. Мацько*. Київ : Вища шк., 2003. 462 с.
6. Faulseit D., Kühn G. *Stilistische Mittel und Möglichkeiten der deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig : VEB Bibliographisches Institut, 1975. 276 s.
7. Silman T.I. *Stilanalysen*. Leningrad, 1969. 324 s.
8. Heringer Hans Jurgen. *Grammatik und Stil. Praktische Grammatik des Deutschen*. Cornelsen Hirschgraben, 1989. 384 s.
9. Sowinski Bernhard. *Stilistik: Stiltheorien und Stilanalysen / Bernhard Sowinski*. 2., überarb. u. akt. Aufl. Stuttgart : Metzler, 1999. 284 s.
10. Тимченко Є.П. *Порівняльна стилістика німецької та української мов : навчальний посібник*. Вінниця : Нова книга, 2006. 240 с.
11. *Übungstexte zur deutschen Gegenwartssprache*. Leipzig, 1962. 327 s.
12. Riesel E., Schendels E. *Deutsche Stilistik*. Moskau, 1975. 315 s.